

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

**B. Fundoianu – Benjamin Fondane: literatura ca
patrie**

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Modreanu Simona

Doctorandă:

Sîrbu G.C. Ștefana Gabriela

ANUNȚ

La data de **27 septembrie 2022**, ora **12.00**, în sala **Laborator C**, doamna Ștefana Gabriela SÎRBU va susține, în ședință publică, teza de doctorat cu titlul „B. Fundoianu-Benjamin Fondane: literatura ca patrie”, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte

Prof. univ. dr. Lăcrămioara PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

Conducător de doctorat

Prof. univ. dr. habil. Simona MODREANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

Referenți

Prof. univ. dr. Radu PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

Prof. univ. dr. habil. Ileana Mihăilă, Universitatea din București;

Prof. univ. dr. habil. Brândușa STEICIUC, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Vă invităm să participați la ședința de susținere a tezei.

Teza poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere

Cuprins

Argument.....	5
Introducere.....	10
A. DELIMITĂRI ISTORICE ALE EXILULUI ȘI IMPLICAȚII DE ORDIN ANTROPOLOGIC ȘI IDENTITAR.....	17
I. EXIL, MIGRAȚIE ȘI TRANȘNAȚIONALITATE	17
1. Exilul, un adevăr istoric. Diaspora.....	21
2. Categoriile ale exilării și implicații.....	28
B. FUNDOIANU – FONDANE.....	33
I. PERIOADELE CREATIVE ALE AUTORULUI B. FUNDOIANU ȘI DIHOTOMIA FUNDOIANU-FONDANE	33
1. B. Wechsler, omul.	33
2. Regimul de la Vichy și implicațiile sale.....	38
3. Creația artistică și natura sa plurilingvă.....	42
3.1. Perioada românească.....	48
3.1.1. Priveliști	50
3.1.2. Imagini și cărți din Franța	64
3.2. Perioada franceză.....	68
3.2.1. Prietenia cu Lev Șestov.....	73
3.2.2. Trois scenarii: Cinemoemes	78
3.2.3. Ulysse. Titanic. L'Exode.....	84
3.2.4. Scrierile filosofice: Conștiința nefericită.....	101
3.3. Imaginea evreului rătăcitor. Interpretări.....	110
II. LITERATURA CA PATRIE.....	119

1. Abordări ale problematicei exilului. Instanțe ale exilului: Benjamin Fondane	125
2. Probleme identitare: Fundoianu – Fondane	134
C. RECEPTAREA LITERATURII LUI FUNDOIANU- FONDANE.....	138
1. <i>Privești</i> (1930)	140
2. <i>Poezii</i> (1965)	143
3. <i>Privești și inedite</i> (1978).....	145
4. Vizibilitatea internațională a lui Fondane	152
D. CONCLUZII	158
E. BIBLIOGRAFIE	161

Rezumat

„B. Fundoianu – Benjamin Fondane: literatura ca patrie” este un studiu asupra creației artistice aparținând autorului B. Fundoianu – Benjamin Fondane, care propune o abordare care vine mai mult din sfera antropologiei. Motivul din spatele acestei afirmații rezidă în faptul că sunt introduși în discuție termeni care nu se regăsesc în general în studiile dedicate acestui autor, însă este o metodă de lucru fertilă, care aduce în actualitate critica dedicată lui Fundoianu-Fondane. Câteva exemple relevante de astfel de termeni includ perspectiva distorsionată, ideea de „graniță”, „transnaționalitate”, relația identitate-alteritate, excluderea din cadrul discursului dominant (lucru care determină formarea unei perspective „din afară”) șamd. Propriu-zis, vorbim de o expansiune a universului poetic care poate fi descris și observat folosind acești termeni.

Studiul este structurat pe patru părți principale - prima parte este intitulată **„Delimitări istorice ale exilului și implicații de ordin antropologic și identitar”**, cea de a doua **„Fundoianu-Fondane”**, cea de a treia **„Receptarea literaturii lui Fundoianu-Fondane”** iar partea a patra este reprezentată de **„Concluzii”**. Opțiunea pentru această structură este motivată în mod practic de aspectele fundamentale pe care le urmărește acest studiu: creionarea modului în care este înțeles exilul, analizarea creației artistice prin prisma acestei experiențe și modul în care scriitorul a fost văzut de critică.

Pornind de la o discuție care vizează diferitele accepțiuni asociate de-a lungul timpului cu termenul de „exil” și punând accentul pe factori ce implică motivele politice și cultural-politice¹, prima parte a lucrării, ***Delimitări istorice ale exilului și implicații de ordin antropologic și identitar***, realizează o trecere în revistă a câtorva elemente definitorii ale exilului, dar prezintă și o analiză a implicațiilor acestui fenomen, urmărind conturarea unei imagini de ansamblu: o scurtă istorie a fenomenului pentru înțelegerea evoluției sale în timp, decrierea comunităților care se formează în exil – anume diaspora, urmată de o discuție care explorează categoriile exilării și implicațiile sale. Acest termen sugerează o formă de emigrare o adesea cu o conotație politică, însă în studiile recente este folosit drept sinonim și pentru alte categorii ale exilării. Viața în exil presupune o existență liminală, iar schimbările pe care aceasta le ridică a determinat reevaluarea anumitor considerente asociate acestui fenomen și atragem atenția asupra riscului de a „romantiza” experiența exilului. În general este perceput ca o experiență dureroasă și numește o „stare de a fi, un mod critic de a privi ideologiilor dominante”², în același timp deschizând și perspectivele critice. Alte aspecte care sunt asociate exilului implică călătoria nesfârșită, durerea cauzată de lipsa unui conexiuni, nostalgia memoriei³. Exilatul

¹ Eva Behring, *Scriitori români din exil : 1945-1989: o perspectivă istorico-literară*, traducere de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, Editura Fundației Culturale Române, București, pp. 12-13.

² Allain Epp Weaver, *States of Exile*, Foreword by Daniel Boyarin, Herald Press, Scottdale, 2008, p. 15.

³ Mahmoud Darwish, *“We Travel Like Other People”*, 1998, 32.

are conștiința faptului că într-o lume laică și contingentă, casele sunt întotdeauna provizorii iar granițele și barierele (care oferă un sentiment de siguranță reprezentând un teritoriu familiar) pot să devină închisori⁴ - lucru care s-a și întâmplat în perioada Ocupației autorului Benjamin Fondane.

Realizând o trecere în revistă a câtorva informații biografice, primul capitol din partea a doua a lucrării, **„Perioadele creative ale autorului B. Fundoianu și dihotomia Fundoianu-Fondane”**, urmărește să identifice elementele definitorii ale copilăriei și adolescenței, preocupările și orientările predilecte ale autorului; este dezvoltat contextul istoric al regimului de la Vichy și impactul pe care situația a avut-o asupra scriitorului.

„Creația artistică și natura sa plurilingvă” urmărește o aparentă despărțire între ceea ce reprezintă „perioada românească” și „perioada franceză” și evidențiază elemente și orientări care sunt valabile în cazul respectiv al fiecăreia. „*Privești*”, primul ciclu de texte discutat care este scris în perioada românească, este în general descris de critică folosind una dintre măștile modernismului – avem de a face cu voci care argumentează în favoarea unor poeme de factură expresionistă⁵, în timp ce alți specialiști exclud din discuție cu totul avangardismul și dadaismul (deși se poate argumenta că poemele sale fac rezonanță în îndrăzneala universului poetic al lui

⁴ Edward Said, *Reflections on Exile Other Essays*, p. 184.

⁵ Olivier Salazar-Ferrer, *The Role of Judaism in Benjamin Fondane's Existential Philosophy*, p. 231.

Baudelaire, Rimbaud sau Apollinaire prin metafore, imaginar etc.). Fundoianu însuși se autointulează „simbolist”, și explică această opțiune prin nevoia unei etichete sub care să opereze. O soluție în privința acestei probleme pe care o propunem o reprezintă *imagismul*; opțiune pe care o motivăm prin prezența în textele lui Fundoianu-Fondane a ceea ce numește Matei Călinescu o „poetică primordial vizuală” și anume, *precisă*, care evită vagul, indefinitul, abstractul; vorbim de o poezie care folosește cuvintele nu numai pentru semnificația lor directă, ci ține seama într-un anume fel și de obișnuințele întrebuițării, de contextul în care *ne așteptăm* să apară cuvântul, de vecinătățile lui obișnuite, de accepțiile lui cunoscute și de jocul ironic, realizând pe această cale o resemantizare și reînnoire a limbajului poetic.

„*Imagini și cărți din Franța*” este cel de al doilea ciclu de texte discutat când ne referim la perioada românească, acesta fiind important datorită criticii destul de severe pe care autorul o realizează în Prefață: descrierea spațiului cultural românesc ca „o colonie a culturii franțuzești”. La momentul apariției sale a fost considerat îndrăzneț și provocator, reacția pe care a stârnit-o fiind destul de puternică în rândul criticilor literari importanți ai vremii. Volumul reprezintă o serie de mini-eseuri ce urmăresc profilul literar al mai multor autori francezi, autorul încercând prin acest volum să creeze un dialog direct între el și criticii francezi. Unul dintre motivele din spatele reacției la acest volum rezidă în faptul că Fundoianu realizează în *Prefața* acestor texte o critică destul de severă a culturii române.

„*Perioada franceză*” aduce cu sine schimbări, în special prin prisma prieteniei pe care Fondane o dezvoltă cu filosoful rus, Lev Șestov. Maturitatea creativă a scriitorului a fost atinsă în timpul perioadei sale franceze, moment în care Fundoianu a „devenit” Fondane, această perioadă fiind marcată profund de schimbări lingvistice și culturale. Capitolul dedicat relației dintre cei doi aduce în prim plan linia gândirii șestoviene, modul în care aceasta l-a influențat pe Fondane, și chiar subliniază aspecte importante ale filosofiei pe care acesta o dezvoltă.

Capitolul dedicat cine-poemelor marchează un interes crescând al lui Fondane pentru cinema, acest interes găsindu-și cumva explicația și în faptul că se angajează la studiourile de film Paramount. Semnalăm relativa absență a cunoașterii textelor care se înscriu în ciclul *Trois scenarii: Cinepoemes*, atât de către cititori cât și de critică. În acest sens, aducem într-unul din capitolele lucrării de față o contribuție și un îndemn la un studiu exhaustiv adus acestor texte, în special prin raportarea lor la gândirea atât șestoviană cât și fondaniană, întrucât ilustrează o altă latură importantă a creației artistice a acestui autor. Importanța acestor texte rezidă în special în faptul că reprezintă o explorare a unui nou mediu poetic de exprimare pentru autor, anume sub formă cinematografică. Are loc o încercare de a depăși structura logică a limbajului. Fondane considera limbajul cinematografic o cale de acces către irațional. În concepția sa, filmul mut depășea structura lingvistică a reprezentațiilor și se arăta ca o cale nouă de acces către realitate, fără opresiunea trecutului cultural și codificațiile sociale și morale care limitează conștiința: cine-poemul

era conceput de autor ca un limbaj adecvat inteligenței și sensibilității omului secolului XX.

„*Ulysse. Titanic. L'Exode*” sunt texte importante de discutat din considerente care țin de analizarea metamorfezei pe care a suferit-o universul și gândirea poetică fondaniană. Remarcăm, de asemenea, în aceste texte prezența influenței gândirii lui Șestov; în general exegeții consideră că atmosfera dominantă a universului său liric e de factură existențialistă. Remarcăm, de asemenea în aceste texte o predilecție a autorului pentru dezvoltarea imaginii evreului rătăcitor. Despre poemele sale din această perioadă se poate spune că reprezintă o sinteză între elemente simboliste, moderniste și expresioniste⁶. Poetul se percepe atât în *Ulysse, Titanic* cât și în *L'Exode* ca un migrant, un străin, o ființă fără rădăcini, această condiție punându-l într-o tensiune constantă cu locul de reședință actuală; este traumatizantă și devine unul dintre motivele centrale ale poeziei scrise după plecarea sa din România⁷. Temele predilecte ale liricii acestei etape sunt exodul, naufragiul, neantul, teme sugerate, de altfel, de însuși titlurile volumelor; întreaga lirică franceză a lui Fondane transmite un sentiment de zbucium interior.

⁶ Olivier Salazar-Ferrer, *The Role of Judaism in Benjamin Fondane's Existential Philosophy*, p. 233.

⁷ Camelia Crăciun, «*Juif naturellement et cependant Ulysse*», *Representations of Jewish Identity in the Work of Benjamin Fondane*, apărut în *Schweizerische Zeitschrift für Kulturgeschichte*, nr. 102, 2008, p. 468.

Capitolul intitulat „*Scrierile filosofice. Conștiința nefericită*” adaugă interpretării operei autorului o nouă dimensiune. Deși filozofia lui Fondane se bazează foarte mult pe linia de gândire a lui Șestov, orientarea sa către lirica franceză și propriile sale opere poetice conferă operei sale o sensibilitate aparte, mai lirică. *Conștiința nefericită* reprezintă probabil cea mai importantă lucrare filosofică a sa; este un eseu-umbrelă sub care sunt reunite o serie de abordări mai mult sau mai puțin critice, ale unor filosofi contemporani. Filozofia lui Fondane abordează poezia - care este o reflectare a experienței autorului, un plânset, un strigăt. Ea reprezintă pentru el dreptul de apel, mijlocul de luptă, de eliberare de tot ceea ce este lipsit de suflet, rece, nemilos și inuman și o privește ca un surogat al religiei.

Capitolul „*Imaginea evreului rătăcitor. Interpretări*” sondează istoria mitului *evreului rătăcitor*, modul în care contaminarea dintre legende a condus la tendința de a asocia evreul rătăcitor cu protagoniștii altor legende. Rătăcitorul, în diferite ipostaze, a observat întreaga omenire timp mai bine de două mii de ani; în poezia romantică el a început să fie folosit ca simbol al întregii omeniri, această concepție asupra evreului rătăcitor continuând, cu unele variații, în secolul al XX-lea⁸. Fondane a dezvoltat această imagine în filozofia sa și chiar în cinematografie uneori; prin poezia sa, evreul rătăcitor este transformat într-un personaj care te urmărește.

⁸ George K. Anderson, *The Legend of the Wandering Jew*, Brown University Press, 1965, p. 247.

Inclinația sa pentru această legendă este aparentă prin faptul că face aluzie la ea în mai multe dintre textele sale, abordarea pe care autorul o are fiind una profund personală.

„*Literatura ca patrie*” pune accentul pe faptul că literatura oferă un spațiu important pentru reiterarea discursurilor despre migrație, cu posibilitatea dezvoltării problematicilor privind semnificațiile frontierelor, cetățeniei, identității, împreună cu dezvoltarea implicațiilor pe care întrebările și imaginarii le ridică⁹. Mai mult, oferă posibilitatea de crea noi subiectivități și noi identități¹⁰. Capitolul „*Abordări ale problematicii exilului. Instanțe ale exilului: Benjamin Fondane*” atrage atenția asupra modului în care exilul s-a făcut cunoscut cel mai puternic în textele autorului - deși vorbim de o o obsesie pentru imaginea epavelor, a înecului, a crizei apocaliptice (prin care eul liric contestă limitele condiției umane), absența sensului, colapsul certitudinilor eului liric, solitudinea sa, imposibilitatea păcii șamd, atât în „Ulysse” (1933), în „Titanic”(1937) cât și în „L’Exode”, observăm o tranziție către tematica exilului care se face puternic remarcată odată cu textul „Ulysse”. În acest poem, teme ca prezența mai multor limbi și călătoria reprezintă mărci ale exilului, dislocării și persecuției

⁹ Sellman, J., *A global postcolonial: Contemporary Arabic literature of migration to Europe*. *Journal of Postcolonial Writing*, 54(6), 2018, p. 756.

¹⁰ Elien Declercq, ‘« *Écriture migrante* », « *littérature (im)migrante* », « *migration literature* » : réflexions sur un concept aux contours imprécis’, p. 301.

evreiești¹¹. În acest univers poetic, subiectivitatea explodează într-o bătaie de forțe și intensități, tratând cu memoria evreiască a eului liric¹².

Capitolul „**Probleme identitare. Fundoianu-Fondane**”, pune sub semnul întrebării raportul care se stabilește între ideea de graniță și individ, și atrage atenția asupra unei incongruențe între literatură și națiune. Este reiterată prezența subiectului evreității în scrierile lui Fundoianu-Fondane: în adolescență, autorul se ocupă de traduceri din idiș și articole care vizează subiectul evreității¹³, în timp ce în perioada sa franceză imaginea evreilor osândiți este recurentă în cele mai importante texte. În ce privește dihotomia Fundoianu – Fondane, Monique Jutrin¹⁴ sugerează o unitate a acestor două laturi ale existenței poetice care este aparentă în special în modul în care răzbate, plenar, glasul evreului, fie că vorbește în Priveliști, fie în Ulysse, în Titanic ori în Exodul.

Ultima parte a lucrării, „**Receptarea literaturii lui Fundoianu-Fondane**” atrage atenția asupra faptului că există trei valuri de receptare a autorului B. Fundoianu și că acestea coincid cu momentul apariției volumelor de poezie din 1930, 1965 și 1978; este

¹¹ *Ibidem*, p. 38.

¹² Olivier Salazar-Ferrer, *The Role of Judaism in Benjamin Fondane's Existential Philosophy*, p. 232.

¹³ Speranța Sofia Milancovici, *Literary voices of the Shoah: The Unhappy Consciousness of Benjamin Fondane*, p. 479.

¹⁴ Monique Jutrin, Gilla Einsenberg, *Self-Portrait in Fondane's Poetry*, apărut în *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 6, No. 1, 1994, pp. 69-78.

amintită, de asemenea, contribuția cea mai semnificativă a criticii privind opera de expresie franceză a autorului.

În concluzie, vorbim de o expansiune a universului poetic care are loc prin exil, păstrându-se în același timp o unitate a eului creator (lucru demonstrat și prin revenirea asupra unor subiecte care l-au preocupat pe autor și în tinerețe), fie că vorbim de Fundoianu, poet și eseist român, sau Fondane, filosof și poet francez – aceștia nereprezentând altceva decât avatari ai aceluiași spirit creator.

Bibliografie

Corpus de texte:

Fondane, B., *Exercice de français*, în revista „Contemporanul”, an IV, nr. 59, 28 V, 1925.

Fondane, B., *Metempsihoză*, în revista „Hatikvah”, Galați.

Fondane, B., *Ciné poèmes*, 1928.

Fondane, B., *Opere XIV. : Baudelaire și experiența abisului*, trad. de Ion Pop și Ioan Pop-Curșeu ; ed. critică de Ion Pop, Ioan Pop-Curșeu și Mircea Martin ; studiu introd. și sinopsis al receptării de Mircea Marti ; pref. de Monique Jutrin ; postf. de Ioan Pop-Curșeu și Dominique Guedj, București, Editura Art, 2013.

Fondane, Benjamin, *Faux traité d'esthétique*, Paris, Editions Plasma, 1980.

Fondane, Benjamin, *Baudelaire et l'expérience du gouffre*, Paris, Editions Seghers, 1971.

Fondane, Benjamin, *Cinemoems and Others*, edited by Leonard Schwartz, translated by Mitchell Abidor, Marianne Bailey, E. M. Cioran, Marilyn Hacker, Henry King, Andrew Rubens, Nathaniel Rudavsky-Brodyl Leonard Schwartz, New York Review of Books, New York, 2016.

Fondane, Benjamin, *Écrits pour le cinéma. Le Muet et le parlant*. Ed. Olivier Salazar-Ferrer, Ramona Fotiade, and Michel Carassou. Paris: Verdier Poche, 2007.

Fondane, Benjamin, *Existential Monday. Philosophical Essays*, edited and translated by Bruce Baugh, New York Review Books, New York, 2014.

Fondane, Benjamin, *L'Exode (Super Flumina Babylonis)*, La Société des Imprimeries Maury, f.l., 1965.

Fondane, Benjamin, *Le lundi existentiel et le dimanche de l'histoire*, Paris: Editions du Rocher, 1990.

Fondane, Benjamin, *Le Mal des Fantômes*, Editura Verdier, 2006.

Fondane, Benjamin, *Privești. Poeme / Landscapes. Poems*, traducere din limba română de Dan Solomon, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.

Fondane, Benjamin, *Rencontres avec Leon Chestov*, Editions Plasma, Paris, 1982.

Fundoianu, Benjamin, *Poezii*. Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu, studiu introductiv de Mircea Martin, postfață de Paul Daniel, București, Editura Minerva, 1978.

Fundoianu, B., *Poezii ***, Editura Minerva, București, 1983.

Fundoianu, B., *Poezii **, prefață de Dumitru Micu, Tabel cronologic de Paul Daniel și George Zarafu, Editura Minerva, București, 1983.

Fundoianu, B., *Utopie și teritoriu*, în revista „Mîntuirea”, București, I, 6, 29 ianuarie 1919.

Fundoianu, B., *Imagini și cărți*, ediție de Vasile Teodorescu, studiu introductiv de Mircea Martin, traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Minerva.

Fundoianu, B., *Iudaism și helenism*, în revista Mîntuirea, 1919.

Fundoianu, B., *Opere I. : Poezia antumă*, ed. Îngrijită de Paul Daniel, George Zarafu și Mircea Martin ; cuv. înainte și pref. de Mircea Martin ; tab. cronologic și dosar critic de Roxana Sorescu ; post. de Ion Pop, București, Editura Art, 2011.

Fundoianu, B., *Traducătorii lui Heine (I)*, în revista Mîntuirea, București, 1919.

Fundoianu, Benjamin, *Priveliști - și inedite -*, Ediție îngrijită, introducere și note de Paul Daniel, Editura Cartea Românească.

Fundoianu, Benjamin, *Conștiința nefericită*, traducere de Andreea Vlădescu, Editura Humanitas, București, 1993.

Fundoianu, Benjamin, *Ființa și cunoașterea*, Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, 2000.

Fundoianu, Benjamin, *Herța și alte priveriști*, poeme alese de Dan Coman, Editura Cartier, 2016.

Fundoianu, Benjamin, *Imagini și cărți din Franța*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2006.

Fundoianu, Benjamin, *Poezii*, Antologie și traduceri de Virgil Teodorescu, Prefață de D. Petrescu, Editura pentru Literatură, 1965.

Fundoianu, Benjamin, *Poezii*, Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zaru, Studiu introductiv de Mircea Martin, Postfață de Paul Daniel, Editura Minerva, București, 1978.

Fundoianu, Benjamin, *Scriitorul în fața Revoluției*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.

Fundoianu, B., *Priveriști*, Editura „Cultura Națională”, București, 1930.

Critică selectivă:

Acquisto, Joseph, *The Fall Out of Redemption. Writing and Thinking Beyond Salvation in Baudelaire, Cioran, Fondane, Agamben and Nancy*, Bloomsbury Academic, 2015.

Adorno, Theodor, *Minima Moralia. Reflections on a Damaged Life*, Translated from the German by E.F.N. Jephcott, Verso, London, 2005.

Alexandrescu, Sorin, *Invizibilitatea emigrantului*, în revista „Secolul 20”, v. 391-396, an 1997/8, nr. 10-12/1997; 1-31/1998.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.

Anderson, George K., *The Legend of the Wandering Jew*, Editura Brown University Press, 1965.

Antara, Anouar, *Edward Said and Exile: a gaze at counterpoint*, apărut în *DEBATS. Annual Review*, 1 2016.

Arendt, Hannah, „*What remains? The Language Remains*”: *A Conversation with Gunter Gaus*, apărut în *The Portable Hannah Arendt, Edited with an introduction by Peter Baehr*, Penguin Books, New York, 2000.

Bagatti, „*The Legend of the Wandering Jew*”, apărut în *Franciscan Studies*, Vol. 9, No. 1 (March 1949).

Baring-Gould, S., *Curious Myths of the Middle Ages*, 2011.

Bartosiewicz, Olga, *B. Fundoianu și spiritul imitativ în cultura română: între autocolonizarea și autonomizarea literaturii*, apărut în „*Philologica Jassyensia*”, an XIV, nr. 1(27), 2018.

Baugh, Bruce, *Private thinkers, untimely thoughts: Deleuze, Shestov and Fondane*, Canada, 2015.

Berry, John W, *Acculturation: Living successfully in two cultures*, apărut în *International Journal of Intercultural Relations* 29, 2005.

Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, Routledge, London, 2000.

Bhatia Rukmani D., *From Israelite to Jew: Anti-Semitism in Vichy France & Its Impact on French-Jewish Identity After WWII*, accesat la <https://repository.wellesley.edu/object/ir359>.

Bielsa, Esperanca, *Theodor W. Adorno's homecoming*, apărut în *European Journal of Social Theory*, Vol. 19 (3), 2016.

Bondor, George, *Benjamin Fondan et la philosophie de la crise*, în revista „Hermeneia”, nr. 23, 2019.

Bucur, Marin, B. Fundoianu/Benjamin Fondane – *privești poeziei*, Editura Albatros, București, 1985.

Burcă, Nedeea, *Strigăt și fum- Trei eseuri despre Benjamin Fondane*, Editura Pelican, Giurgiu, 2008.

Bykova, Marina F., *Lev Shestov: A Russian Existentialist*, apărut în *Russian Studies in Philosophy*, vol. 55, no. 5, 2017.

Camurri, Renato, *The Exile Experience Reconsidered: a Comparative Perspective in European Cultural Migration during the*

Interwar Period, apărut în *Transatlantica*, 1, 2014, accesat la <http://journals.openedition.org/transatlantica/6920>.

Călinescu, George, *Istoria literaturii române (compendiu), capitolul « XXVI. Tradiționalismul (B. Fundoianu)*, Editura Litera, Chișinău, 2001.

Călinescu, G., *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941.

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere din engleză de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Editura Polirom, Iași, 2005.

Călinescu, Matei, *Conceptul modern de poezie*, Editura Paralela 45, Pitești, 2009.

Cioculescu, Șerban, B. Fundoianu, *Privești, poeme, 1917-1923*, apărut în *Adevărul*, an 43, 15 aprilie 1930.

Ciopraga, Constantin, *Neliniștea tragică : B. Fundoianu*, Amfiteatru cu poeți, Editura Junimea, Iași, 1995.

Cistelean, Al., *Monografia Mircea Martin*, în „Vatra”, nr. 1 (ian), Tg. Mureș, 2009.

Cistelean, Al, Martin, Mircea, Boldea, Iulian – B. Fundoianu: *încercarea paradoxului*, în Revista „Vatra”, nr 1/2010.

Clingman, Stephen, *The Grammar of Identity. Transnational Fiction and the Nature of the Boundary*, Oxford University Press, New York, 2009.

Constantinescu, Pompiliu, *Privești*, apărut în *Vremea*, mai 1930.

Constantinescu, Pompiliu, *Scieri 3*, ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, Editura pentru Literatură, 1969.

Constantinescu, Viorica S., *Cultura poetică*, Editura Junimea, Iași, 1999.

Craia, Sultana, *Orizontul rustic în literatura română*, Editura Eminescu, București, 1985.

Crăciun, Camelia, «*Juif naturellement et cependant Ulysse*», *Representations of Jewish Identity in the Work of Benjamin Fondane*, apărut în *Schweizerische Zeitschrift für Kulturgeschichte*, nr. 102, 2008.

Crăciun, Camelia, *Between marginal rebels and mainstream critics: Jewish Romanian intellectuals in the interwar period. A Dissertation in History*, Budapest, Hungary, 2009.

Crăciun, Gheorghe, *Între poeticitate și pragmatism. Priveștile lui Fundoianu în traducere franceză*”, apărut în „*Observator cultural*”, nr. 47, 16 ianuarie 2001, accesat la :

<https://www.observatorcultural.ro/articol/intre-poeticitate-si-pragmatism/>.

Crohmălniceanu, Ov. S., *Literatura română între cele doua războaie mondiale*, vol. II, Editura Minerva, București, 1974.

Crohmălniceanu, Ovid S., *Benjamin Fondane and Romania*, Cardozo Studies in Law and Literature, Vol. 6, No. 1, 1994.

Crohmălniceanu, Ovid S., *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, Editura Hasefer, 2001.

Crohmălniceanu, Ovid. S., *Literatura română și expresionismul*, Editura Eminescu, București, 1971.

D'Addario, Christopher, *Exile and Journey in Seventeen Century Literature*, Cambridge University Press, 2007.

Damrosch, David, *Comparing the Literatures*, Princeton University Press, 2020, United States of America.

Darwish, Mahmoud, *We Travel Like Other People*, 1998.

David, Julia, *Benjamin Fondane et le paradoxe: une dissonance juive*, accesat la https://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Benjamin_Fondane_et_le_paradoxe___une_dissonance_juive-412-1-1-0-1.html.

David, Julia, *De la tradition juive ala critique sociale. La „Pensee du retour” chez Leon Chestov, Benjamin Fondane et Benny Levy*, accesat la <http://jstor.org/stable/30128875>.

Declercq, Elie, ‘«Écriture migrante», «littérature (im)migrante», «migration literature»: réflexions sur un concept aux contours imprécis’, apărut în *Revue de litterature comparee*, nr. 339.3, 2011.

Dickow, Alexander, *Escaping History: Benjamin Fondane’s “Mal des Fantomes” and Interiority*, *Romance Notes*, Volume 57, Number 2, 2017, accesat la <https://muse.jhu.edu/article/667900>.

Dimock, Wai Chee, *Literature for the planet*, The Modern Language Association of America, 2001.

Dincă, Irina, *Benjamin Fondane și poetica abisului: refuzul sintezei*, în revista „Philologica Jassyensia, an x, nr. 1 (19), 2014.

Doinaș, Ștefan-Augustin, *Orfeu și tentația realului*, București.

Eagleton, Terry, Jameson, Fredric, Said, Edward W., *Nationalism, Colonialism, And Literature, Introduction by Seamus Deane*, University of Minnesota Press, 1990.

Elsky, Julia, *Writing Occupation. Jewish Emigre Voices in Wartime France*, Stanford University Press, Stanford, California, 2020.

Emilian, Const. I., *Anarhismul poetic. Studiu critic*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, I. E. Torouțiu. București, 1932.

Finkenthal, Michael, Gruson, Claire, Sorescu, Roxana, *B. Fundoianu – Benjamin Fondane : o nouă lectură : volum dedicat memoriei lui Leon Volovici (1938-2011)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

Finkenthal, Michael, *Benjamin Fondane. A Poet-Philosopher caught between the Sunday of History and the Existential Monday*, Peter Lang, New York, 2013.

Finkenthal, Michael, *M. Sebastian și B. Fondane: despre identități și opțiuni literare*, în „Observator Cultural”, nr. 393.

Freedman, Eric, „*Philoctetes*” and the *Scream of Exile*”, apărut în *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 6, No. 1, Spring – Summer, 1994.

Freedman, Eric, *Benjamin fondane: “Philoctetes” and the scream of exile*,. *Cardozo Studies in Law and Literature*. Vol. 6., No. 1, New York, 1994, accesat la : <http://jstor.org/stable/743378>.

Freedman, Eric, *Le Mal des Fantômes, réflexions sur un titre*, *Cahiers Benjamin Fondane*, no. 7/2004.

Freedman, Eric, *The sounds of silence: Benjamin Fondane and the cinema*, accesat la <http://screen.oxfordjournals.org/>.

Hein, J., *Refugees, immigrants, and the state*, apărut în *Annual Review of Sociology*, 1993.

Hoggard, Lynn, *Benjamin Fondane. Ulysses.*, 2018, accesat la <http://www.tandfonline.com/loi/utrv20>.

Hoggard, Lynn, *Ulysses. Translated by Nathaniel Rudavsky-Brody*, Translation Review (2018), accesat la <https://doi.org/10.1080/07374836.2018.1426956>.

Hyde, John K., *Lev Sestov's French Apologist Benjamin Fondane*, apărut în *The Slavic and East European Journal*, Vol. 14, No. 1, accesat la : <http://www.jstor.org/stable/306899>.

Idalovichi, Israel, „*Creating National Identity through a Legend – The Case of the Wandering Jew*”, apărut în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 12/Winter (2005), accesat la https://www.researchgate.net/publication/49614212_Creating_National_Identity_through_a_Legend_-_The_Case_of_the_Wandering_Jew.

Israel, Nico, *Outlandish: Writing between Exile and Diaspora*, Stanford: Stanford University Press, 2000.

Istrate, Ligia, *Nașterea poporului evreu, o promisiune divină: Avraham și Sara*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2010.

Jutrin, Monique, *Benjamin Fondane or “The Refusal of the Poem”*, apărut în *Dappim: Research in Literature*, Supplement No. 1: The Relation Of The Western Jewish Writer With The Language

Of Creative Writing, Department of Hebrew & Comparative Literature, University of Haifa. Accesat la <https://www.jstor.org/stable/23417493>.

Jutrin, Monique, *Benjamin Fondane ou le périple d'Ulysse*, Paris, Librairie A.-G. Nizet, 1989.

Jutrin, Monique, *Benjamin Fondane: un "Ulysse juif"*, accesat la https://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Benjamin_Fondane__un_%E2%80%9CUlysse_juif%E2%80%9D-475-1-1-0-1.html.

Jutrin, Monique, *Beyond the Avant-Garde: Benjamin Fodane*, apărut în *Dada/Surrealism* 20 (2015). Accesat la <https://doczz.fr/doc/4170946/beyond-the-avant-garde--benjamin-fondane>.

Jutrin, Monique, Einsenberg, Gilla, *Self-Portrait in Fondane's Poetry*, apărut în *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 6, No. 1, 1994.

Kaplan, Caren, *Questions of travel. Postmodern Discourses of Displacement*, Duke University Press, United States of America, 1996.

Kaufmann, Francine, *La source juive dans l'Exode*, accesat la https://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-La_source_juive_dans_%3Ci%3E%E2%80%99Exode%3C_i%3E-494-1-1-0-1.html.

Lemaire, Andre, *Istoria poporului evreu*, traducere de Beatrice Stanciu, Editura de Vest, Timișoara, 1994.

Lieth, Norbert, *Statul evreu – de la problemă la necesitate mondială*, traducere de Nicolae Chiucidean, Editura Strigătul de la Miezul Noptii, Arad, 2007.

Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, Evoluția poeziei lirice, 1927.

Lovinescu, Eugen, *Psihologia domnului B. Fundoianu*, [în] *Benjamin Fundoianu. Strigăt întru eternitate*. Investigație documentară, alcătuire și îngrijire editorială: Geo Șerban, „Caiet cultural” (2), editat de „Realitatea evreiască”, [București], [1998].

Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, Chișinău, Editura Litera, 1998.

Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, Editura Minerva, București, 1989.

Lucescu-Boutcher, Arta, *Shestov and Fondane: Life Beyond Morals*, apărut în *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 6, No. 1, 1994, accesat la : <http://www.jstor.org/stable/743381>.

Man, Paul de, *Georg Lukacs's Theory of the Novel*, apărut în *MLN*, Vol. 81, No. 5, General Issue (Dec., 1966),

Manea, Norman, *Sertarele exilului. Dialog cu Leon Volovici*, Editura Polirom, Iași, 2008.

Mangattu, Manu, *Unmapped Territories: Moving Beyond Edward Said's „Reflections on Exile”*.

Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc: 1954-1989*, ediția a doua, revizuită și adăugită, Editura Compania, București, 2010.

Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Paralela 45, Pitești, 2008.

Manolescu, Nicolae, *Metamorfozele poeziei*, Editura pentru Literatură, București, 1968.

Mardossian, Carine M., *From Literature of Exile to Migrant Literature*, apărut în *Modern Language Studies*, Vol. 32, No. 2, Autumn 2002.

Martin, Mircea, *Introducere în opera lui B. Fundoianu*, Editura Minerva, București, 1984.

Matthews, J. H., *Surrealism and the Cinema*, apărut în *Criticism*, Vol. 4, No. 2, Spring, 1962.

McClatchie, Stephen, *The Flying Dutchman, the Wandering Jew, and Wagner's Anti-Semitism*, University of Toronto Quarterly 81, 2012.

McClennen, S. A., *The Dialectics of Exile: Nation, Time, Language, and Space in Hispanic Literatures*. West Lafayette, Purdue University Press, 2004.

McClennen, Sophia., *Cultural Politics, Rhetoric, and the Essay: A Comparison of Emerson and Rodó*, apărut în *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 2.1, 2000.

Mendelson, David, *The Jewish Poet And The French Language According To Claude Vigee*, apărut în Supplement No. 1: The Relation Of The Western Jewish Writer With The Language Of Creative Writing.

Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române. De la creația populară la postmodernism*, Editura Saeculum I. O., București, 2000.

Micu, Dumitru, *Modernismul românesc*, II, De la Arghezi la suprarrealism, Editura Minerva, București, 1985.

Milancovici, Speranța Sofia, *De la Benjamin Fundoianu la Benjamin Fondane*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011.

Milancovici, Speranța Sofia, *Literary voices of the Shoah: The Unhappy Consciousness of Benjamin Fondane*.

Milancovici, Speranța Sofia, *The literary errancy and the exile as an essential condition: Benjamin Fondane facing History*.

Mincu, Marin, *Avangarda literară românească*, Editura Minerva, București, 1999.

Modreanu, Simona, *Benjamin Fondane sau experiența abisului*, Convorbiri literare (accesat la URL: <http://convorbiri-literare.dntis.ro/MODREANUoct4.html>).